

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

МЕЛЬНИК Володимир Олександрович

УДК: 32:316.31.7

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціально-політичних дисциплін Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Хилько Микола Іванович
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Корнієнко Валерій Олександрович,
Вінницький національний технічний університет,
завідувач кафедри політології і права

кандидат політичних наук, доцент
Бульбенюк Світлана Степанівна,
Національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри політології і соціології

Захист відбудеться " 28 " листопада 2008 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий " 25 " жовтня 2008 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А.Остапенко

1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Формування громадянського суспільства в сучасній Україні визначається неможливістю реалізувати традиційний, випробуваний іншими країнами шлях, відомий нам з історії становлення країн з розвинутою демократією. Справа полягає в тому, що активістський світогляд сформований ідеалами раціоналізму філософії просвітництва, який визначав політичну культуру концептами теорії суспільного договору, де розумні егоїсти облаштовують своє суспільне життя погоджуючись на зрозуміле та обґрунтоване самообмеження, у XXI столітті стає неприйнятним. Після світових воєн XX століття, виникнення та руйнування тоталітарних режимів, епохи різних революцій (соціальних, сексуальних, тендерних, мультикультурних тощо), появи феномену світового тероризму, явища глобалізації такі поняття, як стабільність, злагода, правова держава, цивілізовані ринкові відносини, право власності і права людини, свобода соціальних комунікацій, національна ідея тощо складають сьогодні здебільшого "символ віри", а не розуму. Якщо для країн з історично усталеною демократією на засадах моністично-логістичної ідеї існування проблеми плюралістичної політичної культури постали як завдання еволюційної трансформації суспільства, то для України ці питання постали як

проблеми становлення демократичного устрою, громадянського суспільства.

У цьому зв'язку особливого значення набувають питання, що стосуються передумов та умов становлення громадянського суспільства. Узагальнюючим показником, здатним дати відповідь на питання, що конкретно допомагає, а що заважає, перешкоджає його становленню, є концепт політичної культури суспільства, який має визначити зрозуміле та прийнятне для різних людей, груп як носіїв різних політичних цінностей та уподобань (нерідко алогічних), існування в єдиній країні. Незважаючи на те, що питанням теорії та практики, з одного боку, громадянського суспільства, а з іншого - політичної культури приділяється значне місце в політологічних і соціологічних дослідженнях останніх років, аналіз цих двох проблем у тісному взаємозв'язку, взаємозалежності й у безпосереднім зіставленні вітчизняними науковцями фактично не здійснювався.

Для дослідження проблем, що пов'язані з формуванням політичної культури українського суспільства, необхідним є аналіз становлення та еволюції політичної культури як чинника формування громадянського суспільства, вивчення історично-ментальних передумов формування та сучасного стану політичної культури українського суспільства, здобутків і проблем формування громадянського суспільства в Україні, взаємопов'язаності та взаємозалежності процесів формування демократичної політичної культури та становлення зрілого громадянського суспільства.

Таким чином, аналіз місця і ролі політичної культури набуває

2

вирішального значення у відповіді на ключові аспекти проблеми становлення, формування та перспектив подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні. Цим, у першу чергу, й обумовлена наукова і соціально-практична значимість спеціального звернення до зазначеної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з плановою науковою темою "Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні" (протокол № 2 від 27 вересня 2006 року) кафедри соціально-політичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, науковий напрям "Дослідження гуманітарних наук", затверджений Вченою радою 25 грудня 2003 року, протокол № 5. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Протокол № 3 від 26 жовтня 2006 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є аналіз спроможності політичної культури, як інтегрованого образу населення, трансформуватися під впливом демократичних процесів і стимулювати у такий спосіб становлення громадянського суспільства в Україні. Реалізація цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження політичної культури;
- дослідити становлення та еволюцію політичної культури як чинника формування громадянського суспільства;
- з'ясувати сучасний стан політичної культури українського суспільства, яке об'єднує в собі носіїв альтернативних культур;
- виявити вплив політичної культури на формування громадянського суспільства в Україні, взаємопов'язаність та взаємозалежність цих процесів;
- визначити перспективи і напрямки формування демократичної політичної культури і зрілого громадянського суспільства в Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політична культура як історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей.

Предметом дослідження є виявлення особливостей впливу сучасного рівня політичної культури населення на формування зрілого громадянського суспільства в Україні.

Методи дослідження. Дослідження здійснено за допомогою основ наукового аналізу з використанням принципів об'єктивності, системності, цілісності, історичного, порівняльного аналізу, причинності, антропології, аксіології, логіко-семантичного, комунікативного та

герменевтичного підходів.

Принцип *об'єктивності* дозволив неупереджено проаналізовані наукові розробки як вітчизняних так і зарубіжних дослідників проблем

3

політичної культури та громадянського суспільства та їх еволюції. *Історичний* підхід та *порівняльний* аналіз дозволив з'ясувати еволюцію та сучасний стан політичної культури українського соціуму. Застосування *логіко-семантичного* підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату політичної культури та громадянського суспільства. *Системний*, та *аксіологічний* підходи, принципи *причинності* та *прогнозування* сприяли комплексному аналізу ціннісних основ політичної культури українського суспільства, розмаїття ознак і характеристик національної ментальності, здобутків і проблем формування громадянського суспільства в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у дисертації здійснено комплексний аналіз впливу політичної культури на формування громадянського суспільства в Україні, як країни, що населена носіями різних (подекуди альтернативних) культур, показано взаємопов'язаність і взаємозалежність цих процесів. У цьому контексті обґрунтовано ряд положень, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

1. Дістав подальшого розвитку аналіз теоретичних засад дослідження поняття "політична культура", яке розглядається автором як ступінь політичної зрілості і активності громадян по відношенню до політичної системи та її функціонування, як елемент духовного життя суспільства, як сфера реалізації цінностей, характеристика політичних норм, зразків, поведінки, соціально-політичний досвід і своєрідна соціально-політична пам'ять. Аргументовано наукову позицію, згідно з якою політична культура як "синтез" політики і культури не означає їх механічного з'єднання. Глибинний зв'язок політики і культури лежить в усвідомленні і реалізації соціальних інтересів різних груп.

2. Вперше у вітчизняній науковій літературі досліджено взаємозв'язок та взаємовплив процесів формування демократичної політичної культури та зрілого громадянського суспільства, які розглядаються в процесі освоєння політичної реальності. Запропоновано тлумачення політичної культури як способу пошуку і знаходження соціальним суб'єктом своїх просторово-часових соціальних координат у відношенні до інших суб'єктів (в ієрархічно і горизонтально функціонально впорядкованому територіальному співтоваристві у зв'язку з наявністю в цьому співтоваристві верховної влади і конкуренцією з іншими соціальними суб'єктами). У процесі цього пошуку соціальний суб'єкт певним чином осмислює реальність, задає їй і собі відповідні сенси, упорядковує їх в свою смислову мережу, перетворює зовнішній світ на свій власний, а свій внутрішній світ виносить назовні, намагаючись надати йому загальне громадянське значення у формі політичної культури. Таке конструювання реальності і є функціонуючою культурою. У цьому контексті політична культура є не лише показником

4

рівня демократії в суспільстві, а й детермінантою становлення громадянського суспільства, оскільки саме розвиненість складових останнього найбільшою мірою представляється саме політичною культурою

3. З'ясовано, що політичну культуру українського суспільства можна ідентифікувати як межову – євразійську, як змішаний тип, де поєднані елементи підданської і активістської політичної культури, що є наслідком впливу таких історично-зумовлених ментальних чинників як багатовікова розчленованість і бездержавність, що ускладнює політичну і цивілізаційну ідентифікацію, породжує сегменти фрагментарної політичної культури, яка характеризується відсутністю консенсусу між членами суспільства як щодо основних цінностей і пріоритетів внутрішнього розвою так і геополітичного вектору спрямування.

4. На новому теоретичному рівні узагальнено шлях, що пройшло українське суспільства

від монолітної політичної культури до плюральної: воно поступово зникає до мультикультурності, багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів і перспектив розвитку; зростає почуття включеності України до світового глобалізаційного процесу. Ці аспекти політичної культури позитивно впливають на формування громадянського суспільства, яке проголошено одним із пріоритетів розбудови України як незалежної держави. Водночас вантаж радянської тоталітарної політичної культури, трансформуючись у нову систему цінностей, дає про себе знати у вигляді формального, відчуженого ставлення до офіційних політичних норм, цінностей та інститутів. Через це українська політична культура поки що залишається суперечливою, поєднуючи в собі дві протилежні системи цінностей – тоталітарну та демократичну, що значною мірою гальмує процеси формування громадянського суспільства.

5. Визначено перспективи і напрямки формування демократичної політичної культури і громадянського суспільства в Україні. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Ось чому незадовільний стан розвитку загальної культури, занедбаність пам'яток історії, сільських шкіл, клубів, музеїв, бібліотек, низька заробітна плата працівників культури та освіти, падіння моральних норм негативно впливають як на формування політичної культури так і на процес становлення громадянського суспільства. Стверджується, що політична культура нового суспільства мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані: для подальшого розвитку досліджень

5

політичної культури як чинника формування громадянського суспільства в сучасній Україні; вироблення органами влади, політичних партій та громадських організацій конкретних заходів для подолання негативних для політичної культури наслідків помилок і викривлень, зроблених на шляху формування громадянського суспільства. Авторський концептуальний підхід та систематизований матеріал дисертації можуть бути використані у науково-пошуковій, організаційно-освітній та просвітницько-виховній роботі.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідались на засіданнях кафедри соціально-політичних дисциплін та оприлюднювались на науково-практичних конференціях, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України" (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету-2007" (Київ, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Роль гуманітарного образования в формировании профессионально-технической элиты" (Дніпропетровськ, 2007); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету-2008" (Київ, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 робіт, із них 5 статей у фахових виданнях ВАК України, 4 - у тезах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (191 найменування, обсягом 19 сторінок.). Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок, із них обсяг основного тексту – 161 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У "**Вступі**" обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризуються

теоретико-методологічні основи, формулюються мета і завдання, методи дослідження, обґрунтовується наукова новизна і практичне значення роботи, окреслюється рівень апробації її результатів та структура.

У першому розділі **"Політична культура: поняття, його зміст та застосування в контексті концепції громадянського суспільства"** здійснено аналіз наукової літератури та категоріального апарату з проблематики дослідження.

Політична культура як суттєва частина культури загалом, зароджувалась, як й інші явища, на певному етапі розвитку суспільства. Відображаючи специфіку епохи, інтереси тих чи інших прошарків населення, вона збагачувалась новими характеристиками, наповнювалась новим змістом.

Встановлено, що політична культура як соціальний феномен з'явилась значно раніше самого поняття "політична культура". Як соціальне

6

явище, політична культура виникла разом з появою держави. Спеціальне вивчення політичного життя, тобто його культурне висвітлення, почалося ще у Стародавній Греції, що й знайшло своє відображення у працях Геродота, Платона, Аристотеля та інших. Виникнення ж систематизованих знань про політику держави, політичну поведінку особи і мас, про мистецтво управління політичним життям суспільства можна, в принципі, розглядати як прояв політичної культури. Мислителі вкладають в неї різний сенс. Політична культура тлумачиться або досить широко: у неї нерідко включаються явища, які за своїм змістом знаходяться поза межами цього виду культури, або вона розглядається поза зв'язком з іншими політичними категоріями і реаліями. Розповсюджена інтерпретація політичної культури як різновиду духовної культури, в якій перша зводиться до рівня свідомості, а її діяльний аспект або ігнорується, або недооцінюється.

Констатується, що політологічна література частіше тиражує визнане практично класичним визначення Г.Алмонда, який зробив спробу концептуального узагальнення досліджень соціокультурного аспекту політичного процесу і запропонував у якості узагальнюючої основи поняття "політична культура". На його думку, всякій політичній системі властивий певний зразок орієнтацій (когнітивних, афективних, оцінкових) суб'єкта на політичну дію. Ця сукупність і була названа "політичною культурою". При цьому треба відзначити надмірно широкий зміст, що ховається за цим поняттям і явно присутнє в ньому аксіологічне і психологічне забарвлення.

Аргументовано, що політична культура виступає і як сфера, і як процес комунікації між суспільством і тими центрами політичної системи, в яких ухвалюються рішення; в межах політичної культури трансформуються в політичні програми і гасла вимоги суспільства (через інститути партій, груп інтересів, виборів тощо). Одночасно вона виступає і як спосіб контролю над суспільством.

Вагомі дослідження в галузі політичної культури здійснили такі дослідники, як: В.Айхлер, Е.Баталов, Р.Бауер, Ф.Бейлі, Д.Белл, А.Вілдавські, І.Воронов, Є.Вятр, К.Гаджиев, Д.Гарднер, Д.Елазар, А.Інкелес, В.Іноземцев, Л.Пай, О.Панарін, М.Петро, Д.Поп, Д.Рікман, Дж.Рітцер, Дж.Ролз, Р.Робертсон, У.Розенбаум, Р.Такер, А.Турен, С.Уайт, М.Уотерс, Т.Хірші, Т.Фрідман, Е.Фромм, Ф.Фукуяма, Е.Ціммерман, Г.Шахназаров, А.Юраун та інші.

В Україні дослідженню різноманітних аспектів політичної культури присвячені праці В.Андрущенко, Б.Андрусишина, О.Бабкіної, В.Баркова, В.Бебика, В.Беха, О.Білоруса, В.Боровика, О.Бузгаліна, С.Бульбенюк, І.Варзара, А.Величко, І.Вільчинської, А.Голобуцького, Т.Голобуцької, М.Головатого, Є.Головахи, В.Горбатенка, В.Драговця, Г.Зеленько, О.Корнієвського, В.Корнієнка, В.Кременя, І.Кресіної, Г.Колодка, В.Кулика, М.Михальченка, Л.Морозова, Л.Нагорної, Н.Паніної, В.Панченка,

7

Ю.Пахомова, В.Потульницького, В.Рєбкала, Ф.Рудича, В.Селіванова, М.Степика,

В.Ткаченко, С.Телешуна, М.Ходаківського, М.Чурилова, Л.Шкляра, В.Якушика та інших дослідників.

У розділі порушено питання типологізації і структуризації політичної культури. На думку автора, аксіомою можна вважати базовий для аналізу будь-якої конкретної політичної культури вододіл між ідеальними уявленнями про політику та культуру і реальною практикою політико-культурної діяльності. Реальне життя і його віддзеркалення в свідомості людини лежать в основі поділу політичної культури на ідеальну і реальну. Ідеальні моделі політичної культури існують у різних співтовариствах, національних і соціальних асоціацій, включених у політичне життя; вони є і у окремих індивідів як членів цих асоціацій. Саме з індивідів формується культурний авангард і політична еліта, що формує, врешті-решт, самі реальні моделі політичної культури.

Будь-яке суспільство володіє політичною культурою, різновиди якої представлені реальною політичною культурою та ідеальними її моделями. Їх сукупність і складає той феномен, який можна позначити, наприклад, як "політична культура українського суспільства". Це достатньо умовне розділення на "ідеальне" і "реальне" в практичному аналізі конкретної політичної культури повинно підкріплюватися розглядом її типів.

Переваги використання концепції політичної культури до аналізу проблем громадянського суспільства вбачаються, перш за все, в тому, що такий підхід дає можливість досягнення інтегрованих уявлень та оцінок щодо передумов та умов становлення інституту громадянського суспільства в цілому, а також в конкретних реаліях України, зокрема. Ключовою в цьому є проблема співвідношення людини і суспільства, людини і держави, суспільства і держави.

Переконливо доказано, що лише відповідний рівень політичної культури здатний сформувавати в індивіда об'єктивне бачення і раціональне розуміння реальних співвідношень і механізмів взаємодії функцій та основ держави, з одного боку, та суспільства – з іншого, а також співвіднести це бачення та розуміння зі своїми особистими, груповими та загальносуспільними інтересами. Вироблення стратегії формування громадянського суспільства повинно опиратися на конкретні уявлення, що стосуються рівня, характеру та змісту політичної культури українського суспільства, мати чітке розуміння того, на яку модель взаємовідносин особистості, держави та суспільства воно об'єктивно орієнтується.

У другому розділі **"Становлення та еволюція політичної культури як фактора формування громадянського суспільства"** досліджено процес становлення та еволюції політичної культури в історичному сенсі освоєння політичної реальності.

Ідейні витoki досліджень проблематики політичної культури можна

відшукати ще в працях античних авторів. Однак, стародавні мислителі хоча у своїх працях і зачіпали проблематику політичної культури еліти, ще не йшлося про політичну культуру соціальних груп чи суспільства в цілому. Вперше поняття "політична культура" вжив німецький філософ Й.Гердер.

На початку 1950-х років із розвитком біхевіористського підходу в політичній науці створюється концепція "політичної культури", яку в широкий науковий обіг запровадили Г.Алмонд, С.Верба, Д.Пауелл, Т.Парсонс, Д.Істон та інші.

Г.Алмонд і С.Верба, розглядали політичну систему на двох рівнях аналізу – інституційному та орієнтаційному. Саме останній вони пов'язали з політичною культурою, згідно з яким політична культура розглядається як "конкретна модель орієнтацій на політичні дії, що пов'язана з особливостями політичної системи". Дослідники виділили ряд орієнтацій учасників політичної системи, які лежать в основі політичних дій: пізнавальні (знання про політичну систему і процеси); емоційні (відчуття щодо політичної системи і процесів); оціночні (судження і оцінки щодо політичної системи і процесів). Заслуга Г.Алмонда і його послідовників полягала в спробі поставити в центр політологічних досліджень людину з її турботами, інтересами, емоціями, стереотипами тощо. Концепція Г.Алмонда - це є, на думку автора, бачення політичного життя не через світ психологічної науки і не через світ

політичних інститутів, а з точки зору культури суспільства, це культурологічний підхід.

Підсумовано що, стосовно політичної культури, в західній науці, існували три основних підходи: об'єктивізм, суб'єктивізм і конструкціонізм.

Представники об'єктивістського підходу вважають, що політична культура є культурою поведінки в політиці, припускають, що політичну поведінку потрібно будувати відповідно до принципу об'єктивної доцільності. Політична культура представляється як уміння людини правильно реагувати у сфері політики на зовнішні виклики, загрози його способу життя та існуванню, інакше кажучи, - як наслідок впливу на людське життя, не залежних від волі і свідомості самої людини, екзогенних чинників (географічних, кліматичних і соціальних умов), історичних і релігійних традицій тощо.

Представники суб'єктивістського підходу вважають, що роль політичної культури зводиться до нав'язування індивідам політичних ролей і орієнтацій, відповідно суб'єктивним уявленням, що склалися в суспільстві. На думку Ю. Хабермаса, нормативний вакуум у політиці повинен долатись шляхом втілення механізму критичного обговорення цінностей, у результаті чого світ політики буде трансформований, тобто стане таким, яким його хотіли б бачити більшість людей. Здійснити це можливо через консенсусну комунікацію, здатну забезпечити координацію дій на основі соціокультурних норм, які громадяни готові розділяти і підтримувати. Загальна значущість політичної культури в такому разі ґрунтується на постійно поновлюваній

9

конвенціональній угоді всіх громадян щодо цілей і сенсів політики, що проводиться.

Конструкціоністський - це ціннісний підхід до політичної культури, де політику наділяють сенсами самі люди. Ціннісний підхід, є домінуючим, оскільки саме політичні цінності мотивують людську діяльність у сфері політики, спрямовують і обґрунтовують дії соціально-політичних суб'єктів. Світ політичної культури поза ціннісним виміром стає ареною боротьби і конкуренції політичних проектів перебудови суспільства.

Серед українських дослідників поняття "політична культура" одним з перших застосовував В.Липинський, який вкладав в це поняття "хотіння і вміння" національної еліти використовувати у своїй діяльності "дані політичної науки".

Загалом, вітчизняні дослідження феномену політичної культури можна класифікувати залежно від підходів, які беруться за основу. Серед них виокремлюються прихильники соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури, дослідники, які аналізують взаємозв'язки і взаємодію ментальності й політичної культури та науковці, які виходять із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури, моралі.

Узагальнюючи підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників зазначається, що політична культура - це сукупність політичних цінностей, норм і способів поведінки; це сукупність орієнтацій членів суспільства по відношенню до політики в цілому, політичної системи, а також стосовно своєї ролі в цій системі; це вірування і уявлення, що впливають на поведінку людей в межах існуючих політичних інститутів, сукупність поширених фундаментальних, поведінкових, політичних цінностей, що поділяються членами суспільства. У зв'язку з цим виділяється та аналізується масова політична культура і політична культура владної еліти. Особливістю масової політичної культури є превалювання в ній афективної складової над когнітивною. Ціннісна складова масової політичної культури пов'язана з соціальними умовами формування індивідів, ґрунтується найчастіше на цінностях попередніх поколінь і може змінюватися відповідно конкретно-історичним умовам тієї або іншої країни.

У політичній культурі владних еліт на передній план висувається культура владарювання, що характеризує відношення політичної еліти до членів суспільства. Поняття "культура владарювання" відображає наступні три основні моменти: 1) сукупність цілей, постульованих владою і заснованих на них норм, які визначають характер владної дії влади на громадян; 2) характер легітимності влади, тобто наскільки нормативна база влади узгоджена з визнаними в суспільстві цінностями; 3) співвіднесення дій політичних лідерів з

нормами моралі.

З'ясовано, що характер і стан політичної культури істотно впливають на формування політичної системи, на особливості політичного режиму, на

10

політичну поведінку людей та їх громадсько-політичних організацій. Зріла політична культура є необхідною передумовою справжньої демократизації держави, реальної широкої участі населення в процесах організації суспільства і системи влади в ньому та становлення громадянського суспільства.

У третьому розділі **"Вплив політичної культури на формування громадянського суспільства в Україні"** досліджується політична культура українського суспільства та її вплив на становлення громадянського суспільства в Україні.

Тип сучасного суспільства, відповідно до новітніх уявлень політичної науки, визначається якістю, у першу чергу, чотирьох інститутів: влади, власності, прав людини і громадянського суспільства. Він безпосередньо залежить від ступеня легітимності, демократизму й ефективності влади, розвиненості, легітимності і захищеності усіх форм власності, у тому числі приватної власності, широти і надійності прав і свобод людини і, нарешті, різноманіття і зрілості структур громадянського суспільства. Стан і характер еволюції всіх цих чотирьох інститутів будуються на основах тісного зв'язку, постійної взаємодії і взаємозалежності. Розгляд даної проблеми через призму політичної культури дає можливість скласти узагальнене, інтегроване уявлення про сукупність передумов і умов, що визначають долю громадянського суспільства в нашій країні. Тому що всі ці як передумови, так і умови знайшли - так чи інакше - своє відображення в структурах масової політичної культури українців, визначаючи її характер, зміст і тенденції еволюції. Це значить, що без інноваційного потенціалу масової політичної культури не можна скласти уявлення про інноваційний потенціал інших базових соціальних інститутів і, в першу чергу, громадянського суспільства.

У дисертації стверджується, що задекларовані Конституцією правові основи формування громадянського суспільства ще потрібно втілити в життя, у реальну практику будівництва правової держави. Рішення ж цієї задачі неможливо без сукупних зусиль як з боку держави, так і з боку суспільства. Україна сьогодні знаходиться на тій ступені трансформаційного процесу, коли їй усе ще не вдається вирватися зі своєрідного замкнутого кола: з одного боку, громадянське суспільство може розраховувати на успіх у своєму поступальному русі лише на основі існування досить зрілих форм і інститутів правової держави, з іншого – створенню таких форм і інститутів заважає слабкий розвиток основ громадської самодіяльності, суспільної ініціативи, правової і політичної культури в цілому більшості українських громадян.

Є підстави (і соціологічні дослідження підтверджують це) говорити про два типи політичної культури в Україні: одна з яких є масовою політичною культурою, культурою пересічних громадян, інша ж являє собою культуру представників владних, державних структур.

Одним з важливих елементів, що визначають особливості відношення

11

наших співвітчизників до влади й її державних інститутів є традиційна подвійність. З одного боку, у їх ментальності закладений могутній потенціал недовіри до історично сильного духу бюрократичних деформацій державного начала. З іншого – вони звикли спиратися, а часто і поклатися на державу

як на організуючу силу, гаранта стабільності і поступального руху суспільства. Можна стверджувати, що Україна має слабку "державу для суспільства" і одночасно "сильну державу для бюрократії". Звідси – невідкладне завдання не посилення бюрократичної держави, а суспільства, підтримка і зміцнення процесів соціальної

самоорганізації громадян.

Щодо проблем політичної культури пануючої української еліти, стверджується, що кризова ситуація в процесі української трансформації була породжена не стільки особливостями масової політичної культури наших сучасників, скільки специфікою політичної культури правлячої еліти і, в першу чергу, панівною бюрократією, характерною рисою якої є високий ступінь "приватизації" інститутів держави кланово-корпоративними структурами: держава практично розчинена в політико-фінансових корпораціях.

Доведено, що за роки незалежності у політичній свідомості українських громадян відбулися істотні зміни як на світоглядному, так і на поведінковому рівні. Політичний плюралізм став одним з елементів повсякденної свідомості, який, щоправда, не завжди трансформується в адекватну соціально-політичну дію. Разом з тим, щонайменше для половини населення однаково важливе значення набули, з одного боку, цінності свободи як основи демократичного устрою суспільства, з іншого - безпеки і порядку. На жаль, реалії перехідного стану суспільства не завжди сприяють сполученню цих цінностей, що підсилює суперечливість, роздвоєність, амбівалентність політичної свідомості і поведінки досить широкого українського загалу. Звідси - співіснування двох різних моделей ціннісних орієнтацій. Одна з них тяжіє до постіндустріальної індивідуалістичної моделі цінностей західного типу, а інша - пов'язана з носіями традиціоналістської ментальності. Від того яка мотивація поведінки, який тип політичної культури в результаті вітчизняного трансформаційного процесу візьме гору, залежить майбутнє громадянського суспільства в нашій країні, зміст, характерні риси і особливості його національної моделі.

Політична культура сучасного українського суспільства є неоднорідною, суперечливою, фрагментарною, оскільки поєднує в собі дві протилежні системи цінностей – тоталітарну і демократичну. Українське суспільство розколоте у багатьох вимірах: соціальному, регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному тощо. Ціннісні відмінності населення різних регіонів України найбільш виразно проявляються у підтримці протилежних напрямків зовнішньополітичного курсу держави та статусу російської мови.

12

На неоднорідність політичної культури впливає й регіональний менталітет, зумовлений міжконфесійними відмінностями, особливостями віровчень та культової практики православ'я й уніатства. І хоча притаманний Україні тип політичної культури загалом є характерним для суспільств, які перебувають на шляху трансформації, не може не викликати занепокоєння повільний темп демократичних перетворень у нашій державі, низький рівень залучення населення до формування громадянського суспільства.

Четвертий розділ **"Перспективи і напрямки формування політичної культури і громадянського суспільства в Україні"** присвячений питанням формування демократичної політичної культури як вагомого чинника становлення в Україні зрілого громадянського суспільства.

Процеси формування демократичної політичної культури і зрілого громадянського суспільства мають йти паралельно, взаємно доповнюючи один одного. Орієнтирами мають постати: визнання прав людини найвищою цінністю, формування основ соціальної, правової державності й громадянського суспільства; утвердження гуманістичної ролі права, значення легітимності та демократичності, моральності та справедливості, гласності, поєднання інтересів особи й держави, відповідності високим міжнародним європейським стандартам; підвищення ефективності державного управління, раціоналізація системи бюрократії; удосконалення правової системи через конституційні та інші правові норми; правове забезпечення демократизації суспільного життя, здійснюваних реформ, стабільності й правопорядку в країні; адекватне усвідомлення призначення і можливостей права відповідно до необхідності здійснення правової політики перехідного періоду; пошуки мирних, правових шляхів розв'язання різноманітних проблем і конфліктів суспільного розвитку.

Все це можна здійснити лише шляхом формування демократичної плюралістичної

політичної культури, як складного, динамічного, багаторівневого феномена, що формується під впливом економічних, суспільно-владних, духовних процесів у державі. У свою чергу, політична культура, як самостійне явище здійснює постійний вплив на інші сфери суспільства, зокрема на формування громадянського суспільства.

Доведено, що у постсоціалістичних країнах, на відміну від розвинених країн Заходу, лише починає формуватися тип громадянського суспільства, у якому переплітаються авторитарні й демократичні властивості. Його перехідний характер особливо виразно постає в незахищеності від втручання держави і політичної влади в життя і діяльність громадян. З огляду на це гармонізація відносин держави і громадянського суспільства в умовах реформування українського суспільства постає як життєво вирішальна необхідність.

Активна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дасть змогу поступово обмежити державне втручання в економічне і

13

соціокультурне життя громадян. Розростання держави буде поступово зведене до мінімуму і дасть можливість останній посісти належне їй в умовах сучасного розвитку місце - бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

Однією з умов виникнення громадянського суспільства є усвідомлення громадянином своєї ролі як члена суспільства, наділеного певним комплексом прав і свобод, такого, що несе відповідальність перед суспільством, є виразником його інтересів у відносинах з державою, перетворення людини на активного суб'єкта політичного процесу. Це передбачає наявність в суспільстві високорозвиненої політичної культури, що обумовлює соціальну орієнтацію людини, прагнення до самореалізації як в інтересах суспільства, держави, так і у власних інтересах.

Зазначається, що ключовими напрямками формування зрілого громадянського суспільства в Україні мають бути наступні: за допомогою освіти, засобів масової інформації слід сприяти засвоєнню кожним громадянином положень законодавства щодо своїх основних прав і обов'язків; підвищити рівень і розширити сферу викладання політичної науки у вищих і середніх закладах освіти; представники громадських організацій повинні активно залучатися до співпраці з владою у форматі проведення громадських слухань, що сприятиме підзвітності діяльності виконавчих структур громаді. При центральних і місцевих органах виконавчої влади могли би бути створені реально діючі громадські ради (колегії), що виконуватимуть функцію дорадчих органів; має бути започаткована практика експертизи, в тому числі й громадськими організаціями, проектів нормативних актів на предмет їх потенційного впливу на розвиток громадянського суспільства. Це стимулюватиме громадські організації для участі у процедурах підготовки та прийняття держаних рішень і перетворення громади на впливового суб'єкта політичного процесу; місцеві адміністрації та соціальні установи повинні активно сприяти добровільним організаціям, групам соціальної дії та самопомогі, а не ставитись до них вороже; необхідна широка участь неурядових громадських організацій у спільному визначенні стратегії місцевого розвитку, зокрема – регіональних планів розвитку.

Аналіз нинішнього стану політичної культури українського суспільства дозволяє виокремити ряд найважливіших завдань: формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті і становлення на цій основі громадянської політичної культури. Названі завдання мають вирішуватись конкретними шляхами загальної політичної соціалізації, політичного виховання та політичної освіти громадян, і повинні передбачати розуміння й творче засвоєння цінностей та норм демократії; визнання всіма громадянами цивілізованих форм прояву

14

активності та вияву політичного протесту; виховання терпимості, лояльності, політичної толерантності, готовності до компромісів, партнерства.

Політична культура повинна сприяти усвідомленню загальноісторичної відповідальності українців як нації, а також вихованню всіх соціальних і етнічних груп у дусі патріотизму, постійному підвищенню значущості суверенної держави та єдності народу України. У громадянському суспільстві мають існувати на засадах плюралізму різноманітні ідеологічні течії й партійно-політичні позиції, але їх політизуючий вплив повинен бути врівноваженим з боку процесу, який виконує інтегруючу, об'єднуючу функцію. Демократична політична культура має стати справжньою передумовою широкої участі населення України в процесах організації суспільства і системи влади в ньому, побудови громадянського суспільства, формування єдиної політичної нації.

ВИСНОВКИ

1. З численних підходів до аналізу політичної культури у вітчизняній літературі можна виділити наступні: а) політична культура розглядається як ідеологічне явище; б) політична культура розглядається як ступінь політичної зрілості і активності громадян по відношенню до політичної системи і її функціонування; в) політична культура розглядається як елемент духовного життя суспільства, як сфера реалізації цінностей, характеристика політичних норм, зразків, поведінки, соціально-політичний досвід і своєрідна соціально-політична пам'ять. Погляд на політичну культуру як на частину духовну найбільш поширений при культурологічному підході до аналізу, коли політична культура розглядається, з одного боку, як частина, фрагмент історично певного типу культури, а з іншого — ототожнюється з культурою духовною.

Наявність різних підходів до дослідження політичної культури породила і велику кількість її визначень, в яких фіксуються її специфічні риси, функції, спосіб існування, посилення на зв'язок з політичною ідеологією тощо. У дисертації визначено, що актуальним для України є наступне розуміння: політична культура — це специфічні форми орієнтації на реальну політичну систему конкретного суспільства і на власну політичну діяльність (тобто позиції щодо ролі кожного індивіда в даній політичній системі).

2. Становлення та еволюція політичної культури як фактору формування громадянського суспільства розглядається в процесі освоєння політичної реальності, пов'язується з об'єктивацією політичного суб'єкта і суб'єктивацією об'єкта освоєння. Відповідно: політична культура може розглядатися як спосіб пошуку і знаходження соціальним суб'єктом своїх просторово - часових соціальних координат в ієрархічно і горизонтально

15

функціонально впорядкованому територіальному співтоваристві у зв'язку з наявністю в цьому співтоваристві верховної влади і конкуренцією з іншими соціальними суб'єктами.

Політична культура розуміється як ціннісно-нормативна система, яку поділяє більшість населення, як суб'єкт політичного співтовариства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, звернені на політичну систему. Політичну культуру можна розглядати як спресований у суспільній свідомості (національний або груповий) історичний досвід і як форму поведінки. Характер і стан політичної культури істотно впливають на формування політичної системи, на політичну поведінку людей та громадсько-політичних організацій. Важливо розглядати політичну культуру не просто як показник рівня демократії в суспільстві, а й як чинник та детермінанту становлення громадянського суспільства, оскільки саме розвиненість складових громадянського суспільства найбільшою мірою представляється політичною культурою.

3. Політичну культуру народу України можна ідентифікувати як межову – євразійську,

як змішаний тип у якому поєднуються елементи і підданської (здебільшого на Сході і Півдні) і активістської (здебільшого Захід і Північ) політичної культури, що в умовах постійно діючої політичної кризи ускладнює громадянську і цивілізаційну самоіндетифікацію, нівелює бажання брати участь у діяльності політичних партій і рухів, викликає пасивність, недовіру в можливість власного впливу на політичні процеси, недовіру до політичних інститутів загалом.

В Україні має місце фрагментарна політична культура, що характеризується відсутністю консенсусу між членами суспільства, партіями і регіонами щодо основних цінностей і пріоритетів як внутрішнього розвитку так і геополітичного спрямування.

Україна вже пройшла шлях від монолітної політичної культури до плюральної, але у народу ще не сформувалось відчуття культурно-історичної єдності. Існування суттєвих відмінностей у ціннісних орієнтаціях між регіонами обумовлене культурно-історично. І все ж, розкол України на східну та західну частини існує лише на рівні політиків, які диференціюють суспільство на окремі групи прихильників тієї чи іншої ідеології, політичної партії чи стратегії суспільного розвитку.

4. Формування громадянського суспільства в Україні було проголошено одним із пріоритетів розбудови України як незалежної держави. Внаслідок реформ Україна здобула всі атрибути сучасних демократій: демократичну Конституцію, поділ гілок влади, багатопартійну систему, загальне виборче право і змагальні вибори, численні громадські організації, недержавні засоби масової інформації. У нашій державі проводилися вибори, які визнавалися міжнародними спостерігачами.

16

В Україні відбувалися певні позитивні зрушення в процесі формування громадянського суспільства та розвитку політичної культури. Одним з таких здобутків стало прийняття у 1996 році Конституції України, яка була компромісом між різними гілками влади, що забезпечувало існування системи стримування і противаг й певний баланс повноважень. У цілому позитивні зрушеннями також мали й реформи виборчого законодавства, а також політична реформа 2004 року. І хоча деякі дослідники небезпідставно відзначають, що значною мірою ці реформи затівалися під конкретні інтереси окремих політиків і політичних сил, вони переважно відповідали хоч і повільному, та все ж зростанню рівня політичної культури суспільства. Певною мірою у нинішньому стані населення може звинувачувати й свою пасивність, адже воно не повною мірою використовує наявні у суспільстві механізми самоорганізації громадянського суспільства.

5. Для правильного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний і освітній рівень країни. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Значна роль у формуванні демократичної політичної культури та становленні громадянського суспільства належить засобам масової інформації, які створюють єдину систему політичного знання для всіх верств населення. Необхідною гранню виховання політичної культури та становлення громадянського суспільства є утвердження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму.

Політичні й соціально-економічні реформи, які проводилися в нашій державі з часу отримання незалежності, в цілому не мали значного позитивного впливу на підвищення рівня політичної культури населення, без чого, у свою чергу, неможливе становлення України як сучасної демократичної держави, побудова зрілого громадянського суспільства, формування політичної нації. Не може не викликати занепокоєння повільний темп демократичних перетворень у нашій державі, неприпустимо низький рівень залучення населення до формування громадянського суспільства.

Сучасна Україна у черговий раз стала перед потребою реалізації принципу політичного

і культурного плюралізму. Тому політична культура нового суспільства, яка формується в незалежній Україні, мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

17

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мельник В.О. Політична культура як соціальний феномен /В.О.Мельник // Політологічний вісник. - 2006. – Вип.22. – С.211-221.
2. Мельник В.О. Поняття "політична культура": його зміст та застосування в контексті концепції громадянського суспільства /В.О.Мельник // Вестник СевНТУ. – Серія: Політологія. - № 84. – 2007. – С.83-88.
3. Мельник В.О. Історичні умови становлення й еволюції політичної культури як фактора формування громадянського суспільства в Україні /В.О.Мельник // Держава і право. - Вип. 38. – 2007. – С.760-766.
4. Мельник В.О. Політична культура в становленні громадянського суспільства в Україні /В.О.Мельник // Політологічний вісник. - 2007. - Вип. 26 - С.117-128.
5. Мельник В.О. Особливості масової політичної культури та її роль у формуванні зрілого громадянського суспільства в Україні /В.О.Мельник // Нова парадигма. – Вип. 72. – 2007. – С.145-157.
6. Фрагментованість української політичної культури – загроза формуванню політичної нації й громадянського суспільства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ["Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України"], (Київ, 15 вересня 2006 р.). – К.: МАУП, 2006. – 572 с.
7. Політична культура і громадянське суспільство: концепт взаємовпливів: матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції ["Дні науки філософського факультету-2007"], (Київ, 18-19 квітня 2007 року) /Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – Ч.УІ. – 147 с.
8. Роль політичної культури у формуванні громадянського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ["Роль гуманітарного образования в формировании профессионально-технической элиты"], (Днепропетровск 18-19 октября 2007 г.). – Днепропетровск: НМетАУ, 2007. – 95 с..
9. Політична культура як передумова і фактор становлення громадянського суспільства: матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції ["Дні науки філософського факультету-2008"], (Київ, 16-17 квітня 2008 року) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – Ч.ІХ. – 143 с.

18

АНОТАЦІЇ

Мельник В.О. Політична культура як чинник формування громадянського суспільства в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2008.

Дисертація є першим у вітчизняній науковій думці дослідженням феномену політичної

культури як дієвого чинника становлення та еволюції громадянського суспільства в сучасній Україні.

Досліджена сутність, генеза та типологія поняття "політична культура" та її застосування в контексті концепції громадянського суспільства. Доведено, що політична культура сучасного українського суспільства є неоднорідною, суперечливою, фрагментарною, оскільки поєднує в собі дві протилежні системи цінностей – тоталітарну і демократичну. Українське

суспільство розколоте у багатьох вимірах: соціальному, регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному, геостратегічному тощо. Доведено, що політичні й соціально-економічні реформи не мали значного позитивного впливу на підвищення рівня політичної культури населення, без чого неможлива побудова ефективного громадянського суспільства, формування політичної нації. Тому політична культура сучасного українського суспільства мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Ключові слова: політична культура, громадянське суспільство, трансформація суспільства, перехідний період, політичні цінності, національний менталітет, політична нація, політична свідомість.

Мельник В.О. Политическая культура как фактор формирования гражданского общества в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертация является первым в отечественной научной мысли исследованием феномена политической культуры как действенного фактора становления и эволюции гражданского общества в современной Украине. Исследована сущность, генезис и типология понятия "политическая культура" и ее применение в контексте концепции гражданского общества.

Политическая культура понимается как ценностно-нормативная система, которую разделяют большинство населения, как субъект политического сообщества. Она включает базовые убеждения, установки, ориентации, символы, обращенные на политическую систему. Политическую культуру можно рассматривать как спрессованный в общественном сознании (национальный или групповой) исторический опыт и как форму поведения. Характер и состояние политической культуры существенно влияют на формирование политической системы, на политическое поведение людей и общественно-политических организаций. Важно рассматривать политическую культуру не просто как показатель уровня демократии в обществе, но и как фактор и детерминанту становления гражданского общества, поскольку именно развитость составляющих гражданского общества в наибольшей степени представляется политической культурой.

Доказано, что политическая культура современного украинского общества является неоднородной, противоречивой, фрагментарной, поскольку совмещает в себе две противоположных системы ценностей – тоталитарную и демократическую. Украинское общество расколото во многих измерениях: социальном, региональном, экономическом, идейно-политическом, языковом, геостратегическом и тому подобное.

Существование существенных отличий в ценностных ориентациях между регионами Украины обусловлено культурно-исторически. Вместе с тем опасно как драматизировать ситуацию, нагнетая настроения катастрофичности и обреченности создания полноценной

украинской государственности, так и уменьшать безопасность реального рас кола общества вследствие безответственной политики властей.

Доказано, что политические и социально-экономические реформы не имели значительного позитивного влияния на повышение уровня политической культуры населения, без чего невозможно построение эффективного гражданского общества, формирования политической нации. Поэтому политическая культура современного украинского общества должна быть культурой согласия, гражданского мира, уважения к свободам и правам человека.

Важным условием формирования демократической политической культуры и становления гражданского общества является преодоление правового нигилизма, утверждение уважения к правопорядку. Как своеобразное социальное явление политическая культура не ограничивается сферой политических отношений, а во многом зависит и от многих аспектов духовной жизни общества: науки, образования, литературы, искусства.

Ключевые слова: политическая культура, гражданское общество, трансформация общества, переходный период, политические ценности, национальный менталитет, политическая нация, политическое сознание.

V. Melnik. Political culture as factor of forming of civil society in Ukraine. - Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of political sciences after speciality 23.00.03 is a political culture and ideology. - It is a national pedagogical university of the name of M.Dragomanov it is Kyiv, 2008.

Dissertation is the first in domestic scientific thought research the phenomenon of political culture as an effective factor of becoming and evolution of civil society in modern Ukraine.

Essence, genesis and typology of concept, is probed "political culture" and its application in the context of conception of civil society. It is proved that a political culture of modern Ukrainian society is heterogeneous, contradictory, fragmentary, as combines in itself two opposite systems of values – totalitarian and democratic. Ukrainian society is split in many measuring: to social, regional, economic, ideological, political, linguistic, geostrategical etc.

It is proved that political and socio-economic reforms did not have a considerable positive influence on the increase of level of political culture of population, what the construction of effective civil society, forming of political nation is impossible without. That is why the political culture of new Ukrainian society owes to be the culture of consent, civil world, honour to freedoms and rights for a man.

Keywords: political culture, civil society, transformation of society, transitional period, political values, national mentality, political nation, political consciousness.

Підписано до друку _____ . Формат 60x84 1/16
Обл.-вид. арк. 0,9. Набір комп'ютерний.
Наклад 100 прим. Зам. №

Національний педагогічний університет
03601, м. Київ, вул.